

Evliya Çelebi ve *Seyahatname* Yeniden Dünya Literatüründe

Evliya Çelebi, *Das Reisebuch: Die Welt zwischen Wien und Mekka*, Ausgewählt, aus dem osmanischen Türkisch übersetzt und erläutert von Klaus Kreiser

München: C.H.Beck Verlag, 9783406797491, 2023, 512 s.

Nuran Tezcan*

Profesör Klaus Kreiser (emekli-Berlin), Viyana oryantalistliğinde J. Hammer-Purgstall'le başlayan Evliya Çelebi ve *Seyahatname* çalışmalarının bugün Avrupa'da R. Kreutel'den sonra en önde gelen temsilcisidir. Kendisinin *Edirne im 17. Jahrhundert nach Evliya Çelebi Ein Beitrag zur Kenntnis der osmanischen Stadt* (1975) incelemesi, Robert Dankoff'la birlikte yayınladıkları *Materialien zu Çelebi – II. A Guide to the Seyāhat-nāme of Evliya Çelebi Bibliographie raisonnée* (1992) ve yine Dankoff'la birlikte Brill yayınevinde kurdukları Evliya Çelebi's Book of Travels – Land and People of the Ottoman Empire in the Seventeenth Century yayın dizisi, Bamberg Otto-Friedrich Üniversitesi Türkoloji kürsüsünde *Seyahatname* üzerine yönettiği tezler Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Avrupa oryantalistliğindeki önemini, yerini ve güncelliğini sürdürmüş, yeni katkı ve açılımlar getirmiştir. Kreiser, Evliya Çelebi'nin doğumunun 400. dönüm yılı olan 2011 yılında ve sonrasında yapılan bilimsel etkinlikleri ve yayınları yakından izlemiştir.

* Prof. Dr., Kapadokya Üniversitesi Beşeri Bilimler Fakültesi, Nevşehir/Türkiye, nurantezcan@gmail.com, orcid.org/0000-0002-8371-6586

Profesör Kreiser *Evliya Çelebi - Das Reisebuch: Die Welt zwischen Wien und Mekka* (Evliya Çelebi - *Seyahatname*: Viyana ile Mekke Arasındaki Dünya) kitabında çok yönlü bakış açılarıyla Evliya Çelebi ve eseri *Seyahatname*'yi tüm bilgilerin ışığında yeni bir perspektifle dünya literatürüne kazandırmıştır.

Kitap iki ana bölümden oluşur: “giriş” bölümü 7-42 ve *Seyahatname*'nin 10 cildinden seçilmiş parçaların açıklama ve tanıtıcı yorumlarla Almancaya çevirileri 43- 423. Teşekkür 427, giriş bölümü ile çeviri metinlere ilişkin notlar 429-491, *Seyahatname*'nin kronolojisi 493-496, sözlükçe (Osmanlı tarih ve kültürüne ilişkin kavramlar) 497-499, kaynakça 501-504. Resimlerin kaynakçası 504 ve dizin 505-512. Kitapta 9 resim bulunmaktadır: 1. *Seyahatname*'nin 2. Cildinin ilk sayfası (sf. 9. Kreiser, Evliya'nın düzenli seyahatlerinin başlangıcı olan 2. Cildi birinci cilt olarak kabul eder.) 2. Evliya Çelebi'nin seyahat coğrafyasını gösteren 17. Yüzyıl Osmanlı Devleti haritası (sf. 11) 3. Evliya Çelebi'nin Nil Haritasından bir kesit: Vardan. Sudan'ın kuzeyinde kalan, en güneydeki bölge (sf. 12) 4. Nil haritasından bir kesit: Nilin kaynağı kabul edilen Ay Dağı (*Cebel-i Kamer*) ve altında hükümdarların adını taşıyan 11 kemerli köprü (sf. 13) 5. Adana Hasan Ağa Camiindeki 1671 tarihli duvar yazısı (sf. 14) 6. 1665'te Viyana'ya giden Osmanlı heyetini tasvir eden gravürden bir kesit. Kreiser 46 nolu figürün Evliya ve Viyana Kraliyet tercümanı Meninski olduğunu bildirir (sf. 15) 7. Pire Limanı'ndaki Arslan heykelinin İsveçli oryantalist Johan David Akerblad tarafından çizilmiş olan resmi (sf. 16) 8. 1648 tarihindeki Kandiya-Girit kalesinin Osmanlılar tarafından muhasarası tasviri – “Evliya bu kuşatmanın görgü tanıklarındandı” notuyla (sf. 21) 9. *Seyahatname*'nin 1896-97 tarihli İkdam baskısından: 2. Cilt 3. Sayfa (sf. 35).

17. yüzyılda “Viyana'dan Mekke”ye kadar gezmiş olan bir Osmanlı seyyahı Evliya Çelebi ve eseri *Tarih-i Seyyah*'ın zamansal olarak, coğrafya olarak, gözlem ve bilgiler olarak, yaşantı kesitleri olarak, anlatım dili ve türü olarak özgünlükleri nelerdir? Evliya Çelebi ve eseri, yaşadığı ve yazıldığı dönemin, çağın tarihinden ve coğrafi koşullarından, toplumsal ve siyasal yapısından, yaşam tarz ve koşullarından, değer yargılarından, dünya algısından, dilinden, söz varlığından ve anlatım yönteminden uzak olan “bugünün insanı”na nasıl tanıtılır? sorusunu merkez alır. Kitabın giriş bölümündeki ana başlıklar şöyledir: 1. Otobiyografi ve Seyahat Eseri Olarak *Seyahatname* (7-20) 2. İdeal Tip ve Hezarfen Olarak Evliya Çelebi (20-25) 3. Metin Seçimi ve Çeviri Hakkında Açıklamalar (26-31) 4. Araştırma Tarihçesi: Yazmalar, Çeviriler ve İncelemeler (31-42).

Ana bölüm: Evliya'yı seyyah yapan “ünlü” rüyadan başlayarak 10 ciltten seçilmiş “çeşitli” bölümlerin çevirilerinden oluşmaktadır (43-423). Seçilen parça-

ların tarihsel arka planı, *Seyahatname*'deki bağlamı, anlatım yöntemi hakkında açıklama ve yorumlarla okuyucuyu bilgilendirir. Okuyucu ayrıca metinlere ilişkin zengin “sonnot”larla ek açıklama ve kaynaklara yönlendirmiştir.

Dankoff’un “coğrafi kapsam”ı açısından dünyadaki “en kapsamlı seyahatname” nitelemesinden sonra Kreiser, *Seyahatname*'yi “içeriğinin zenginliği” açısından “çağının en zengin ve en önemli” seyahat eseri olarak tanımlar (7). Ve bu niteleme yerleşim yeri sayısının çokluğu, geçtiği yollar, gördüğü insanlar, milletler ve maceralarla dolu içeriği için olduğu gibi, bir o kadar da bilgi verici ve öğretici anlatım yöntemi için de geçerlidir, der. Öncelikle *Seyahatname*'nin “nasıl bir seyahatname” olduğunu sorgular; bir biyografi mi, bir tarih mi, bir coğrafya mı, Osmanlı'nın yazılı ve sözlü kültürünün bir toplamı mı? Bu sorulara geçmeden önce Evliya Çelebi kim, nasıl bir Osmanlı, nasıl bir İstanbullu ?

Kreiser'in ortaya koyduğu sorgulama ve yorumları yeni bakış açılarına olanak vermektedir. Örneğin 10 ciltlik eserin ilk cildi ile 10. Cildini Osmanlı'nın iki merkezi olan İstanbul ile Kahire arasında düzenlenmesinin sadece onun seyahat tarihinin bir akışı gereği olmayıp Rûm yani merkez Osmanlı ile Mısır arasındaki “kontrastı” göstermek amacıyla olduğuna dikkat çeker (7). Ve ona göre seyahatleri de geliş güzel değildir: Evliya önce Karadeniz bölgesindeki Müslüman komşuları ziyaret etmiş, Kafkasya'yı dolaşmış Giray'ın Tatar Hanlığının bulunduğu Kırım yarım adasını gezmiş, ondan sonra Güneydoğu Avrupa ülkelerini, ve üç kıtada bulunan tüm Osmanlı şehirlerini dolaşmış sonunda Kahire'ye yerleşmiştir. Kahire'de kalede kendisine verilen hücreye (Kreiser, Evliya'nın ölüm tarihinden kısa bir süre sonra 1720'de Fransız seyyah Paul Lucas'ın bu hücreyi gördüğünü, oldukça düzgün bir büro evi olarak tanımladığını bildirir. Bkz. dipnot 5. 429) yerleşen Evliya, binlerce sayfadan oluşan notlarını ortaya koyup eserini yazdı, diyor Kreiser, onun bu notları o çağın hangi fiziki koşullarında yazdığını, yazdığını, bunun nasıl bir üretim süreci olduğunu okuyucunun gözünde canlandırmak istemesine irdeler (8). Dolayısıyla elimizdeki eserin sadece yazılma süreç ve koşullarının bugün için ne kadar sıradışı olduğu noktasında okuyucuyu düşündürür. *Seyahatname*'den sonra onun 2. bir eseri olan Vatikan Kütüphanesindeki Nil haritasını tanıtır. Bu haritaya 73 numara verilmesinin arkaplanını açıklayarak yeni bir ayrıntıya dikkat çeker. (8)

Kreiser, *Seyahatname*'nin dünya literatüründe tanıtılmasından bugüne değin 200 yılı aşan araştırma tarihinin sonunda saptanmış olan belgelere dayanan yeni bir biyografisini oluşturur: Anadolu ve Balkan ülkelerindeki duvar yazılarından başka 1665'te Viyana'ya giden Osmanlı elçilik heyeti belgesi, Grek-ortodoks Mukaddes Yerler Temsilciliğinde (Kudüs/İstanbul) bulunan geçiş belgesi ve 1657

yılında Silistre’de birkaç gün Melek Ahmed Paşa’nın konuğu olan İsveçli elçi Clas Rålamb’ın 1657’deki raporuna değin. Kreiser, gençliğinden itibaren sarayda eğitim alan, vezirler hakkında bilgi veren, uzun yıllar vali paşaların görevlisi olan, onları yakından tanıyan, böyle olmakla birlikte ardında bıraktığı ailesi olmayan bir seyyah için bu belgelerin önemine dikkat çeker. (10)

Kişilik olarak, bir Osmanlı bireyi olarak onu dünya seyyahları içinde ayrıcalıklı kılan özellikleri neler? Bu bağlamda resmi kaynaklarda adı geçmeyen Evliya’nın “nasıl bir Osmanlı birey”i sorusuna odaklanır. Evliya’nın akrabaları vasıtasıyla sarayda yetiştiği, eserinde gerçek adını kullanmayıp “Allahın kulu” anlamına gelen *evliyâu’llâh*’tan Evliya adını seçtiğini, ve kendisi için *seyyâh-ı âlem, bî-riyâ, abd-i ahkâr, fakîr, hakîr* gibi sıfatlar kullandığını, eserinin adını bile kendi adını zikretmeden *Târih-i Seyyah* olarak verdiğini, dolayısıyla kendisini 3. şahıs olarak konumlandırmasını, onun sıradışı “alçakgönüllük”üne dikkat çeker. (14)

Seyahatname’nin “Osmanlı şehirleri hakkında bilgi veren bir hazine” olan kapsamının sınırsızlığını “Öyleki insan nereye gitmedi?” diye sormak ister, cümlesiyle vurgular: Minarelere çıktı, evlerin çatılarını saydı, kaleleri adımladı, köprülerin kemerlerini saydı, Belgrad’da Tuna köprüsünü adımladı. Hint Okyanusundaki limanda vuku bulan olaydan haberdardı. Medine’den Mekke’ye giderken hac yolundaki Nebatî Krallığına ait kral mezarlarından ilk o söz etti, Pire Limanı’ndaki aslan heykelini Venedikliler kaçırmadan önce Pire limanında o gördü, bugün British Museum’daki geç dönem Firavun tabutunu da! (15) *Seyahatname*, yüzde 70’i saptanmış 1141 yerleşim yeri içermesi dolayısıyla belgesel değerinin yanısıra Osmanlının zafer ve yenilgilerle dolu savaş tarihinin de geniş bir perspektifini içerir. (15)

Evliya’nın durmaksızın gerçekleştirdiği seyahatlerinin bir seyahatnameden beklendiği şekilde sadece kronojik bir sıra izlemediğine dikkat çeken Kreiser, öyleyse nasıl bir seyahatname? sorusuyla onun çok yönlü anlatım yapısını irdeleyerek: Dankoff’un “seyahat bilgileri ve otobiyografi olarak Osmanlının coğrafya ansiklopedisi” tanımından yola çıkarak standart bir seyahat eseri olmayıp devlet adamlarını, onların savaş başarılarını, kendi başından geçenleri anlatan bir seyahatname” yönteminin dünya seyahatname anlayışından ne denli farklı olduğunu baştan belirtir. *Seyahatname*’nin içeriği, yani coğrafi gözlemler ve bilgiler kadar Evliya’nın kendi başından geçen olaylardan, çevresinde şahit olduğu olaylara, şahıslara değin zengin bir içeriğe sahiptir. Kreiser, bu çok yönlü, çok katmanlı zengin içeriğin ayrıca Evliya’nın seyahat akışını kesecek denli çok “türlü” anlatım stili ile, ne denli bir özgün yapıya sahip olduğunu somutlar. Ve bu farklı yapının

aynı zamanda bir Osmanlı habitusu ortaya koyduğunu ya da konmasına olanak verdiğinin altını çizer. Evliya'nın yalnız kendisinden söz etmeyip, çevresindeki insanlardan, hamilerinden, tanınmış şahsiyetlerden, düşmanlarından, Müslüman evliyalarının İncil zamanına uzanan mistik anlatılara değin sayısız hikayelere yer verdiğini, bu sonuncuların gerçekle uydurma olanlarını irdelediğini; saray ve âlim çevresinden çadır hayatına, hanlardan derviş tekkelerine ve kahvehanelere; çeşitli halk ve dinlerden insanlarla olan ilişkilerine değin düşünüldüğünde eserin içeriğinin ne kadar geniş ve çok yönlü olduğunu yeniden düşündürür. (16 -17)

Anlatıların genellikle sözlü kaynaklara dayanmasının matbaanın olmadığı Osmanlı toplumunun bir “sohbet - meclis” toplumu olmasına bağlar, ve Evliya'nın bu kültür anlayışına dayanan bir yöntemle eser ortaya koyduğunu, bunun da eserin “bir seyahatnameden beklenenden daha fazlası”nı içeren bir eser ortaya çıkmasını olanak verdiğine dikkat çeker. Bu bağlamda *Nitekim yaşamının sonunda on ciltlik bir eser ortaya çıktığında eserini “mecmua” olarak niteledi* (18) diyen Kreiser, *Seyahatname*'nin yapısını edebiyatbiliminde seyahat türü için kullanılan *Omnium gatherum* terimi ile, yani “karışık” kavramıyla niteler. Yani her şeyi seyahatin, seyahat akış ve koşullarının belirlediği prensibe göre “farklı içerik ve anlatım stillerinden oluşan” bir “karışık”lığın ortaya çıkardığı eser türü. Kuşkusuz *Seyahatname*'yi bu bağlamda Avrupalı seyyahlardan ayıran en önemli özellik otobiyografi ve seyahatnamenin iç içe olmasıdır, diyen Kreiser, onun sadece bir “şövalye” olmadığını, seyahatlerinin hac seyahati, ya da bir-iki ticaret seyahati ile sınırlı olmayıp “dünya seyyahı” olduğunu özellikle vurgular ve somutlar: musahip, resmi görevli, hacı, mücahit, sportmen, sohbet ehli, hayvan sever, ve benzeri daha birçok özelliğe sahip bir seyyah!(18) Ve Evliya'nın kendi eseri için “derviş hırkası” nitelemesini yorumlar: gevşek bir şekilde dikilmiş parçalardan oluşan, boşluklar içeren ve hiçbir zaman tam olmayıp, hep eklemeler yapılabilecek bir derviş hırkası! Nitekim metinde yer yer bırakılmış boşluklar, bu “tamamlanmamışlık”ın sembolü müydü? diye sorar. Metnin içindeki şiirlerden atasözlerine, fıkralardan kısa yaşamöykülerine, kendi başından geçen olaylara, Doğu masallarında benzerine rastlanmayan *acâib* ü *garâib* hikayelerine değin anlatım renkliliğine dikkat çeker. (18)

Ve zaman tüneline Evliya'nın eserini yazış sürecine inen Kreiser, onun bu süreçte ne kadar çok kamış, ne kadar çok siyah ve kırmızı mürekkep kullandığını sorgular. Ve yaşamının, seyahatlerinin sonunda bütün bunları yazmasının “kavranamaz bir hafıza gücü” olduğuna dikkat çeker, ve bu notların o günün seyahat koşullarında 70 yıl, 80 yıl elde kalmasını ancak “tanrının bir hikmeti” olarak hayret ve teşekkürle dile getirir. Çünkü *Seyahatname*'nin birçok yerinde zikret-

tiği veba salgını, karantina tedbirleri, başından geçen kazalar karşısında “notlar”ı çoktan yok olup gidebilirdi. Ayrıca yangınlar ve su tehlikesi! Bu gerçekler düşünüldüğünde bugün bu eserin elimizde olmasının nasıl bir “talih” olduğuna bugünün okuyucusunu düşündürür! (19). *Seyahatname*’nin bugünün insanına Osmanlı dünyasının habitusu için çok zengin veriler sunmasının ötesinde “çeşitli dini gruplar, çeşitli milletler ve dillerinden tek tek bireylere ilişkin gözlem ve bilgileri olmasaydı, bugün bilgilerimiz çok sınırlı kalırdı” diyen Kreiser, eserin prensip olarak yüksek sınıf Osmanlı Türkçesiyle yazıldığını; ancak halkın anlamasına da olanak veren bir stilde yazıldığını, ve bunun Evliya’nın bilinçli bir tasarrufu olduğunu belirtir. (20).

Kreiser, Evliya Çelebi’yi “ideal tip ve hezarfen” olarak niteler. Dankoff’un “her haliyle, Türk ve Türk olmayanlardan oluşan Rûmî kökenin bilincinde bir İstanbullu” olduğunu belli eden “mükemmel bir Osmanlı” tanımlamasını aynen paylaşır. Ve ekler: O, özel yaşamında “mükemmel bir Müslüman” olmakla birlikte “tutuculuk”tan uzak bir kişiliğe sahiptir! Çeşitli tarikatlerden Müslüman olmayanlara değin tüm dini gruplarla olan ilgi ve ilişkilerinde, inançlar karşısında tutucu olmayan “açık” kişiliğinin altını çizer. Onun dindarlığının ortodoks bir dindarlık olmayıp müezzinlik ve imamlık boyutunda kaldığını, klasik edebiyat bilgisinin ise nisbeten sınırlı olmakla birlikte çok yönlü bilgi sahibi olmasına dikkat çeker. Resim düşmanlığına karşı tutumunu, sanat ve heykellere karşı duyduğu ilgiyi özellikle belirtir. Kreiser, onun asıl “yer yüzündeki her şeye sınırsız ilgi duyan” kişiliğinin Doğulu ve Batılı tüm seyyahların ötesinde “müstesna bir özellik” olarak altını çizer. Onun bilgi edindiği canlı kaynakların başında babasından Şam’daki camide bir yaşlı adama Erdel’de ona bilgi veren *kâfire*, cepheye duyduklarından, düşmanın askerlerinden, casuslardan kölelere kadar geniş bir yelpaze içerdiğini belirtir. (20)

Onun seyyahlık statüsünü “görevli bir seyyah”, ama ne tam kadrolu memur, ne asker, ne de din görevlisi, ama devletin “elit bir memuru” diyerek tanımlar. (20)

“Onun sayılması gereken en önemli özelliği açık fikirli olması” diyen Kreiser, İslam kültüründe “eşi benzeri olmayan” malzeme kültürü merakına dikkat çeker. Evliya, bize sayısız el aleti ve zanaat hakkında bilgi verir: elbise, silah, ev-mutfak eşyası, yiyecek, içecek, yemek, şarap ve benzeri. Öyleki *Seyahatname*’deki malzeme kültürü bugün birçok çalışmanın konusu olmuştur. Ama onun en dikkat çekici yönlerinden biri insan vücuduna gösterdiği, erotik konularda dobra dobra dil kullanmasıdır: Bir Sultan kızının doğurma sahnesini sanki yakından izlemiş gibi anlatmasından kölelerin hadım edilmesine, hatta annesinin doğum kontrolüne değin şaşılacak derecede bir açık ifade dili! (22-23)

Eserini hangi okuyucu için yazdı? sorusuna tam cevap vermek zor, diyen Kreiser, Evliya'nın eserini daha İstanbul'dayken yazmaya karar verse de seyahatleri boyunca çevresindeki kişilerin teşviklerinin ve bulunduğu sohbet ortamlarının da onu motive edici rolü olduğunu belirtir. (23) Ve onun bilgi edinme merakının Kahire'ye yerleştikten sonra da sürdüğünü bildirir: Avrupa'dan gelenlerden Viyana'daki Stephansdom'un tepesindeki "Osmanlı ayı"nın çıkarılıp yerine "döner haç" konduğunu öğrenmiştir. (23)

Kreiser, İstanbul'da kuyumcu dükkanı olan, saray için çalışan bir kuyumcunun oğlu olarak evlenmemiş Evliya'nın mirası hakkında hiçbir belgenin bulunmadığını, Anadolu'da ailesinin vakıflarına yaptırdığı tamirlerden söz etse de herhangi bir vakıf belgesinin ele geçmediğini, dolayısıyla onun belgesel kimliğinin yetersizliğine dikkat çeker. (23) Ama Kreiser'in Evliya'nın kimliğini somutlamaya yönelik ilginç sorgulamaları onun ölümünden sonra Kahire'de özel eşyalarının akıbeti üzerinedir: Özel kütüphanesi ve özel eşyaları ne oldu? Kahire çarşısında mı satıldı? Başta Kuran'ı olmak üzere eserinde adı geçen tarih, coğrafya kitaplarından oluşan kütüphanesi, hayatının sonuna kadar taşıdığı silahları, baltası, onun için çok değerli olan oku, yayı, mızrağı ve bir Osmanlı bürokratının daima kuşağında taşıdığı kalem-mürekkep hokkasından oluşan diviti ve seyahatlerinde yanında bulundurduğu "değerli" Alman yapımı saati, pusulası, güneş saatli kible göstergesi, aydınlık günlerde zamanı gösteren kadran gibi vazgeçilmez değerli eşyaları! Ve ölüm durumunda tahrip edilmesi âdet olan o çok "kıymetdar" mühürü¹ ne oldu! Ve Kreiser, bu kadar zengin bir seyahatname bırakan Evliya Çelebi'nin eserinin sonunda (Osmanlı edebiyat geleneğinin bir ritüeli de olsa) alçakgönüllüce "lâyık olduğu mükemmellikte yazamadığı için okuyucusundan özür dileme"sini zikretmeden geçemez. (24)

Seyahatname'nin yapısının anlaşılmasında en tartışmalı anlatım özelliği olan "uydurmalar" konusunda Kreiser, Evliya'nın bunları ya sohbet amaçlı ya da belli bir amaç için bilinçli olarak kurguladığı görüşündedir. Bu bağlamda özellikle "pek çok yer verdiği rüyalar"a dikkat çeker. Hatta Evliya'nın güvendiği yorumculara yorumlattığı rüyalarının yanısıra, bu yorumlardan kendisinin de rüya kurgulamasının söz konusu olabileceğini ileri sürer. Bütün övgüye değer özelliklerinin yanısıra anlatımındaki zamansal-mekansal karışıklıklar, coğrafi olarak belirlenemeyen yerler ve tekrarlar gibi kusurların olduğunu, bunun anı-seyahatname türü eserlerde karşılaşılan bir durum olduğunu altını çizer. (25)

1 Ferid Çelebi hattıyla zümürürd üzere kazılmış „Seyyâh-ı âlem Evliyâ“ deyü kazılmış bir gümüş hâtemim var idi. (YKY, cilt 6, s. 85a).

Kreiser, Evliya'nın ilk Türk etnoloğu, ilk Türk folkloristi olmasının yanısıra çok isabetli olarak onun "ilk Osmanlı oryantalisti" olduğuna dikkat çeker.² 19. yy. da tanınmış tarihçi, oryantalist ve coğrafyacıların ya da Anadolu'ya, Nil vadisine seyahat edenlerin hiçbirisinin çantasında Evliya Çelebi'nin eserinin bulunmadığını hayretle bildirir. Evliya'nın eserini ilk kullanan biliminsanın ise Alman coğrafyacı Carl Ritter (1859) olduğunu ve Hammer'in çevirisini kullandığını, bugün Türkiye'de ve tüm dünyada çok yaygın ve başlıbaşına bir alan olan Evliya Çelebi ve *Seyahatname* araştırmalarının, ilk olarak Alman ve Türk biliminsanlarıyla başladığına dikkat çeker. (25)

Kreiser, "Metin Seçimi ve Çeviri Hakkında Açıklamalar" bölümünde (26-31) metin seçimindeki tercih ölçütlerini açıklarken 10 ciltten yaptığı seçimde onun kapsamlı seyahatinin "eksen"ini olabildiğince ortaya koymayı hedeflediğini bildirir ve bu eksen şöyle özetler: İstanbul'dan Kahire'ye, Piramitlerden Nil vadisine ve Kızıldeniz'e uzanan yolculuğunu yansıtacak bir seçki. Ayrıca onun otobiyografisini, devlet adamlarıyla olan sohbetlerini ve bunlar içinde akrabası olan Melek Ahmet Paşa ile olan ilişkisini, han ve kervansaraylardaki seyahat koşullarını, Karadeniz'de yaşadığı deniz kazası, günümüzde Osmanlı eserlerinin tahrip edildiği Güneydoğu Avrupa şehirlerindeki gözlemleri, Anadolu şehir portresinin tipik örnekleri olarak Demirci, Kütahya, Trabzon, Amasya, Manisa, Erzurum, Sivas, Ankara'dan sonra Şam, Medine, Mekke'ye uzanan şehir tasvirleri. Ayrıca Atina'daki Akropolis, Tebriz, Avrupa'da bir metropol Viyana gözlemleri, müezzin, mücahid, ve muhabir olarak St. Gotthard savaşı, Kandiya kuşatması gözlemleri gibi. Kreiser bu seçkide *Seyahatname*'nin dağlar, nehirler, bitki ve hayvanlara ilişkin gözlemlerini, gerçek ya da hayali hayvan bilgilerini de ihmal etmez. Peki bu metinlerdeki dil "nasıl bir Osmanlı Türkçesi" ve başka dile nasıl çevrilebilir? Kreiser, bu konuda öncelikle Taeschner, Kreutel, Dankoff, Bulut gibi *Seyahatname*'den Almanca ve İngilizceye çeviri yapmış olan uzmanların Evliya'nın kendine özgü dil ve anlatımı üzerine görüşlerine yer verir. Özellikle Dankoff ve Sooyong'un "yer yer üslubunun virtiositesini yansıtacak şekilde anlamları olabildiğince tam olarak vermeye çalıştık" tanımlasını merkez alan Kreiser, Evliya'nın "kendine özgü Osmanlı Türkçesi"nin başka bir dile çevrilmesindeki zorluğuna dikkat çeker. Bu tutum üç dilden oluşan Osmanlı Türkçesinin Evliya gibi sıradışı bir seyyahın ve anlatım ustasının kaleminde nasıl bir boyut aldığının da göstergesidir. "kendine özgü stili ve dil özellikleri"ni tipik örneklerle açıklayarak okuyucuyu bilgilen-

2 Tanpınar'ın, Evliya'yı "Avrupa'yı ilk gören [yani gözlemleyen] Osmanlı" saptamasından sonra Kreiser'in, "ilk oryantalist" nitelemesi ile onun Osmanlı'daki ayrıcalıklı yeri bir kez daha somutlanmıştır. Ahmed Hamdi Tanpınar, *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 1967, s. 9.

diren Kresier, özellikle Evliya'nın üç dilli Osmanlı Türkçesini âdeta bir "jonglör" gibi oynayarak kullandığını örneklerle açıklar. (26-31)

Araştırmalar Tarihiçesi: Yazmalar, Çeviriler ve İncelemeler (31-42) Kreiser, son araştırmalara dayanarak eserin 1752'den önce Kahire'den İstanbul'a gelmesini esas alır. Ve *Seyahatname*'nin İstanbul'da tanınmasını 18. yüzyılın sonunda iki tarihçi, biri Mehmed Hâkim'in, eseri "takdir"le olumlaması, diğeri Ahmed Asım'ın "yalan torbası" olarak nitelemesi ile başlatır. Böylece Kreiser, *Seyahatname*'ye yöneltilen ve yakın geçmişe kadar süren araştırma ve inceleme tarihçesindeki bu "ikileme" dikkat çekmiş olur. Çünkü 20. yüzyılın ortalarına değin süren bu ikilemlilik bakış, *Seyahatname*'nin "Osmanlı'nın hiçbir eserine benzemeyen içerik, tür, yapı, dil ve anlatım özellikleri" dolayısıyla dilinden içeriğine, nasıl bir eser, ve eser türü olduğunun irdelenmesi, incelenmesi ve anlaşılması tarihçesinin eksenidir. Kreiser, *Seyahatname*'nin araştırma tarihçesini yeniden kaleme alırken esere yöneltilen ilginin arkasındaki dini, siyasal ve tarihsel gerilimin de sır perdesini yeni katkılarla açar. Hammer'ın 1814'teki son derece isabetli değerlendirmelerle tanıtmasından, onun 1834; 1850'deki İngilizce çevirilerinden bağımsız olarak 1841'den itibaren İstanbul'da başlayan ve "eseri tanıtmaktan uzak piyasa hedefli" hikaye alıntılarında oluşan, yasaklarla süren baskılarını, ve bu süreçteki siyasi gerilimi yansıtarak, bir belge tarihçiliği titizliği ile bu baskıların içeriğinden, baskı izinlerinin ardındaki gerçeklere, satış fiyatlarından resmi makamlarda yarattığı hassasiyetlere değin izini sürer. Kuşkusuz, *Seyahatname*'nin içeriği kadar 19. yüzyılda İstanbul'da 1752'den 1834'e değin sessiz kalan bu eserin 1834'teki baskısıyla "nasıl bir eser olduğu"nun anlaşılmasının yeni bir süreci başlar, siyasal ve toplumsal gelgitlerin merkezinde sürer. Osmanlı'nın hiçbir klasik eserine benzemeyen *Seyahatname*'nin Osmanlı'nın 19. yüzyıldaki zihniyet değişimi sürecinde basımı, ve "okur" eline ulaşması ile siyasal hassasiyetlere yol açan gerilimler, eserin anlaşılmasının /anlaşılmasının yeni bir başlangıcı olur. Kreiser, bu yayının sürecinin perde arkasının izini sürer. (32)

Avrupa'da ise Hammer'den sonra Karlovič Brun'un 1870'te Transilvanya bölgesini coğrafi bilgilerin önemi dolayısıyla yeni bir ilgi doğar. 19. Yüzyılın sonunda İstanbul'da ise bilindiği üzere *Seyahatname*'nin bir coğrafya ve Türk kültürü olarak ansiklopedik değerine binaen 1896/97- 1901'de İkdam'da "tüm basımı"na geçilmesiyle esere karşı yeni bir siyasal hassasiyet süreci başlar. Kreiser, bu bağlamda devlet tarafından yapılan sansürlerin yanı sıra yayıncının da sansür yapmış olabileceğine dikkat çeker. Bunu, Evliya'nın Ribniçse'de kale altında "serhad-gazilerinin köleleriyle kebab-şarap" partisine rastlar, ve gazilerin "şarabın kendileri için helal" olduğunu söylediği bölümün (YKY 5. Cilt 255) yer

almaması ile örneklendirir. (34)³ Aynı şekilde müstehcen fıkralar ve kelimele-
rin çıkarılması, Ermeni kelimesinin uyandırdığı hassasiyet gibi metnin orijina-
litesini bozan müdahalelere, yer ve şahıs adlarındaki “yanlış okuma”lara dikkat
çeker. Kilisli Rifat’ın [doktor] İkdam baskısının gerçekleşmesindeki özverisini,
Necip Âsım ve Ahmed Midhat’ın eserin basımındaki teşvik edici rollerini, Ne-
cip Asım’ın ilk cilt çıkmadan önce Paris’teki Soci  t   Asiatique’in başkanı Bar-
bier de Meynard’dan Hammer’in   virisini öğrendiğini (34), 6. Cilt için Macar
Papaz Imre Kar  cson’un yer adlarının doğru okunmasındaki katkılarını, Macar
Akademisinin baskı için maddi katkılarını (1500 frank) ve   nl   Türkolog Vım-
b  ry’nin Orta Asya’dan gelen iki milletin akrabalığına, savaş sonrası dostluk
bilinçlenmesine, ve nihayet Osmanlı kaynaklarının Macar tarihi için önemine
dikkat çekmesinin rolünü bildirir. Bu süreç *Seyahatname*’nin gelgitlerle süren
tarihçesinde yeni bir başlangıç olur (36). Ve *Seyahatname* başta Almanya, Ma-
caristan ve Güney Avrupa   lkeleri olmak üzere çok sayıda filolog ve tarih  inin
Çalışma odağı olur. Bu açılıma rağmen İstanbul’da esere karşı olan hassasiyet
sürmektedir. Kreiser, Kar  cson’un   virisinin 2. Cildi (1664-66) için Beşir Ağa
nüshasını kullanmak istediğinde görevlinin “yasak kitabı” vermek istemediğini,
ancak *maarif n  zırı* H  şim Paşa’nın yardımıyla aldığını bildirir. (37) “Osmanlı
boyunduruğunda” yaşayan Bulgarların ve Yugoslavların ilgisinden Almanya’da
yükselen ilgiye, bir yandan Türkiye’de yarım kalan baskı sürecinin 20. yy başın-
da yeniden başlanmasına, C. Baysun, M. Eren, R. Kreutel’in incelemeleriyle ge-
len bilimsel a  ılımin, MacKay’ın Topkapı Sarayın’da III. Ahmed Kütüphanesinin
penceresinde Venedik’ten ithal edilen kağıt kullanılan nüshayı belirlemesi ile, iki
yazmadan hangisinin orijinal, hangisinin kopya olduğunu keşfetmesi, Dankof-
f’un   viri, yorum ve özgün saptamaları ile eserin anatomisine açılan pencere ve
Türkiye’deki biliminsanlarının uzun yıllar hedef projesi olan yayınının nihayet
1997-2007 yıllarında Yapı Kredi yayınıyla gerçekleşmesine değin. 2001 yılından
itibaren akademide başlıbaşına uluslararası bir sempozyum konusu olarak baş-
layan bilimsel etkinliklerin Evliya   elebi’nin doğumunun 400. yild  n  m   olan
2011’deki (ulusal ve uluslararası) bilimsel etkinlikler ve sonrasında süren bilimsel
ve popüler ilgiyi özetler. (40-42)

2. BÖLÜM: Her ciltten seçilen metin parçalarının Almancaya   viri si ve o
bölümün *Seyahatname*’deki bağlamı üzerine bilgi ve yorumlardan oluşur. Kale-
mini Evliya   elebi’nin anlatıma bırakan Kreiser, kendi yorumlarını italik olarak
vermiştir. 10 ciltten yapılmış bir se  kiden oluşan bu bölümden sadece ilk 3 ciltte-
ki başlıklara yer vererek bir bakışa  ısı sunmak istiyorum:

3 Kreiser, bu bölümü   virmiştir; s. 226-228.

1. Kitap: İSTANBUL Onu seyyah yapan rüya; İstanbul'un İslamöncesi tarihi; Şehrin yeni sakinleri için yeni mahalleler; Evliya Saraya geliyor; İki sultan annesi ve bir cami, Başka birkaç İstanbul binası, Metropulün çevresinde gezi yerleri, Büyük Esnaf Alayı, Çalgı aletleri, Şehrin coğrafi yapısına genel bakış, Bedestenler.

2. Kitap: Anadolu, Kafkaslar, Girit, Azerbaycan: Bursa'ya ve Keşiş Dağı'na, Marmara Denizinde adalara keyifli bir yolculuk, Trabzon, Karadeniz'de bir deniz kazası ve mucizevi kurtuluş, İlk Girit Seferi (1645), Sultan Ahmet Camii'nin temelinin atılması, Peñç-Pirim'e (Venedik) elçi gönderilmesi, Şehzâdelerin top oyunu kehaneti, Uzun yolculuk: Erzurum'a gidiş, Erzurum Eyaletinde yolculuklar, Erzurum Eyaletinin başkentinde. Türkiye'nin soğuk kutbu, Tebriz'e elçi olarak gitmesi, Tebriz: Bahçeler, çevgân oyunu, Bir işkence sahnesi, III. Murad'ın Revan seferi tarihi üzerine, Bakû'da petrol kaynakları, Gürcülerin Tiflis işgali, Erzurum'a dönüş, ve Ankara yolculuğu, Ankara'da tiftik ticareti gözlemleri, babasının ölüm haberi ve İstanbul'a dönüş.

3. Kitap: Suriye, Filistin, Kürdistan, Ermenistan, Rumeli. Yarım kalan hac yolculuğu. Suriye'de Şam yakınlarında Sinan Paşa Kervansarayında konaklama, Şam'dan İstanbul'a çağırılması, Sivas, gençkızın fil yavrusu doğurması mucizesi, (anne tarafından akrabası ve patronu) Melek Ahmed Paşa ile Bulgaristan yolculuğu, Bir Balkan köyünde cadı hikâyesi, 2. Başkent Edirne ve Şifâhanede müzik terapisi, Havza'da Mehmed Sokullu Paşa Vakfı.

Eser, çevirilerden sonra yer alan 60 sayfalık “son notlar” bölümü ile bir bilgi hazinesine dönüşür. Kreiser'in bu eseri, Evliya Çelebi'nin bir Osmanlı olarak Doğulu ve Batılı dünya seyyahları içindeki ayrıcalıklı yerini, *Seyahatname*'nin dünya seyahat edebiyatındaki özgün yerini yeni bilgi ve bakış açılarının ışığında yeniden ortaya koymuştur. *Seyahatname*'nin içeriğinden yapısına, ve bugün için anlam ve önemine yeni sentezler getirmiştir. Aynı zamanda Evliya Çelebi ve *Seyahatname*'yi öğrenmek, anlamak ve yorumlamak için “daha ne kadar çok yönlü çalışılması, düşünülmesi ve yorumlanması” gerektiğine yeni kapılar açan “heyecan verici” bir inceleme olmuştur.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Araştırmanın her aşamasından yazar sorumludur.

Çatışma Beyanı

Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

